

*Андрій Чуткий*



## **БІОГРАФІЇ ЧЛЕНІВ НОВОЗИБКІВСЬКОГО ТА ЧЕРНІГІВСЬКОГО ЗЕМЛЯЦТВ СТУДЕНТІВ КИЇВСЬКОГО КОМЕРЦІЙНОГО ІНСТИТУТУ ЯК ДЖЕРЕЛО ДО РЕКОНСТРУКЦІЇ «ПОРТРЕТУ» МОЛОДІ ЧЕРНІГІВЩИНИ ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

*На основі архівних документів, які вперше вводяться до наукового обігу, реконструюються біографії вихідців з Чернігівщини, котрі на початку ХХ ст. навчалися у Київському комерційному інституті.*

*В етнічному відношенні показовим було спрямування на здобуття економічної освіти вихідців з єврейської громади краю, що підтверджує особливу роль євреїв в економічному житті України початку ХХ ст. При цьому виявляється міграція євреїв між сусідніми білоруськими землями і Чернігівщиною.*

*У випадку українців, що походили з Чернігівщини, показовим є вступ на навчання до цього економічного вишу вихідців з православного духовенства.*

**Ключові слова:** історія вищої школи, історія України початку ХХ ст., історія Чернігівщини, персоналістика, регіональна історія, студентські організації.

Регіональна історія – тема, що є актуальною та затребуваною в інших державах Європи, в Україні і досі розвивається головню силами науковців та ентузіастів з тих регіонів, яким вони присвячують свої дослідження. Почасти такий підхід є виправданим, оскільки найбільший обсяг документальних матеріалів з історії кожного конкретного регіону (не кажучи вже про джерела усної історії) відкладається головню на рівні цього регіону. Однак це вірно лише до певної міри, оскільки збережені на місцевому рівні документи не можуть повною мірою відобразити включеність кожного окремо взятого регіону України у загальний процес її розвитку. І водночас такий підхід ускладнює створення вичерпної реконструкції загального історичного поступу України. Створює це і певні підвалини до регіонального сепаратизму, що також є шкідливим в умовах сучасних українських реалій.

Пропоноване дослідження являє собою реконструкцію обставин студентського життя вихідців з Чернігівщини, котрі на початку ХХ ст. навчалися у Київському комерційному інституті.

Такий формат, враховуючи «не знаковість» виявлених вихідців з Чернігівщини з-поміж студентства цього вишу, дозволяє через виявлені і запропоновані тут до розгляду біографії тринадцяти таких осіб пролити світло на пануючі світоглядні установки та настрої серед молоді Чернігівщини більш загального масштабу. Адже ж «не знакові» постаті є свого роду середньостатистичним відображенням загальної ситуації у тій групі, до якої вони належать.

Обмеження ж предмета дослідження студентством Київського комерційного інституту обумовлено існуванням у ньому двох земляцтв, створених вихідцями з Чернігівщини – Новозибківського та Чернігівського, що й дозволяє виявити у величезній масі студентів представників цього регіону України. Оскільки ці земляцтва

вже досліджувались<sup>1</sup>, так само як і окремі вихідці з Чернігівщини, котрі навчались у Київському комерційному інституті<sup>2</sup>, то це дослідження вже має певну базу. Зрештою, саме вивчення Чернігівського та Новозибківського земляцтва дозволило встановити приблизний перелік осіб, які входили до їхнього складу і були вихідцями з Чернігівщини. Тож у результаті тривалих пошуків серед кількох десятків тисяч особових справ студентів Київського комерційного інституту вдалося виявити тринадцять осіб, причетних до цих земляцтв. Таким чином, їхні біографії періоду навчання у Київському комерційному інституті базуються на архівних документах, що дозволяє пролити світло на різні аспекти їхнього життя і в підсумку робити певні висновки щодо молоді Чернігівщини початку ХХ ст. загалом.

Виклад інформації про цих осіб ведеться відповідно до хронології їхнього вступу на навчання до Київського комерційного інституту.

Першим у цьому зв'язку є **Євген Іванович Осипов**. Він подав заяву про вступ на економічне відділення 11 квітня 1908 р.<sup>3</sup>, тобто коли зазначений виш ще мав назву Київські вищі комерційні курси, і це був кінець другого навчального року його функціонування<sup>4</sup>. А це дозволяє робити висновок про швидке поширення інформації про цей виш і серед молоді Чернігівщини, а отже, і про її тісний зв'язок із Києвом.

Як видно з документів із особової справи Є. Осипова, він був сином православного священика, народився 4 березня 1887 р. у м. Городня Чернігівської губернії<sup>5</sup>. З копії послужного списку його батька довідуємось, що останній також був сином священика, народився у м. Острі (тобто також походив із Чернігівщини) і після закінчення Чернігівської духовної семінарії працював у навчальних закладах духовного відомства, а по тому – священиком у Чернігівській губернії<sup>6</sup>.

Середню освіту Є. Осипов здобув у 1903 – 1907 рр. в Чернігівській духовній семінарії, яку закінчив (як видно з копії атестата) з відмітками «3»<sup>7</sup>.

Оскільки на момент вступу до Київського комерційного інституту батько Є. Осипова вийшов на пенсію, то його матеріальне становище було скрутним. Тож він уже у 1909 р. звернувся до Імператорської канцелярії з прийняття прохань з проханням «про призначення йому допомоги»<sup>8</sup>. А у вересні 1911 р. Є. Осипов прохав правління Київського комерційного інституту звільнити його від плати за навчання у поточному семестрі, оскільки «зі смертю батька я позбувся останньої підтримки в освіті та навчаюся виключно на гроші зароблені від уроків ... грошей, які я заробляю, ледве вистачає прожити мені у Києві»<sup>9</sup>. На це прохання він отримав звільнення у розмірі 15 руб., тоді як загальний розмір плати за навчання за семестр в інституті становив 50 руб.

У січні 1912 р. Є. Осипов знову був звільнений від плати за семестр у розмірі 15 руб. При цьому в супровідній анкеті, що пояснювала його матеріальне становище, зазначено наступне: 1) сплачував за кімнату 5 руб. на місяць (мешкав по вул. Златоустівській; 2) харчувався в їдальні Товариства швидкої допомоги нужденним учням, де платив 13 коп. «за обід» (що було мінімальною вартістю обіду); 3) місячний заробіток становив 16 руб. («два уроки по 8 руб.» на місяць, а в наступному бланку зазначив, що за один урок отримував 6, а за другий – 8 руб. на місяць – отже, отримуємо загальне уявлення про розмір оплати за репетиторство у тогочасному Києві); 4) з-поміж зовнішніх джерел допомоги зазначив 12 руб. від Товариства допомоги нужденним студентам Київського комерційного інституту і те, що кілька разів правління інституту зменшувало йому

1 Чуткий А. І. Студентські земляцтва чернігівців у Київському комерційному інституті // Література та культура Полісся. 2013. Вип. 73. С. 191 – 201.

2 Чуткий А. І. Особові справи студентів з Чернігівщини в архіві Київського комерційного інституту // Сіверянський літопис. 2018. № 5 (143). С. 172 – 182.

3 Державний архів м. Києва. Ф. 153. Оп. 2. Спр. 165. Арк. 1.

4 Чуткий А. І. Київський комерційний інститут: витоки та історичний поступ (1906 – 1920 рр.). Ніжин, 2013. 524 с.

5 Державний архів м. Києва. Ф. 153. Оп. 2. Спр. 165. Арк. 6.

6 Там само. Арк. 8 зв.

7 Там само. Арк. 2.

8 Там само. Арк. 13.

9 Там само. Арк. 24.

розмір плати за навчання (2 рази – на 15 руб. і 1 раз – на 25 руб.); 5) з батьківської родини залишилася лише мати, яка жила на пенсію покійного батька, а також «2 брата, 2 сестри, всі на своїх засобах»; 6) свої загальні місячні витрати оцінив у 15 руб.<sup>10</sup>, що майже дорівнювало його заробіткам і, як показала проведена 1913 р. студентська анкета, становило мінімальний розмір бюджету студентів Києва того часу<sup>11</sup>.

Також відомо, що у лютому 1912 р. Є. Осипов при Київському учбовому окрузі склав іспит на звання народного учителя<sup>12</sup>, вочевидь, задля отримання можливості для більш стабільного і надійного джерела надходження коштів. А навесні 1912 р. він важко хворів<sup>13</sup>.

У вересні 1912 р. Є. Осипов прохав правління інституту про надання позики для сплати за навчання і знов отримав задоволення лише у розмірі 15 руб. При цьому він повідомив про себе ті ж дані, що й раніше, хіба що з 13 до 17 коп. зросла вартість обіду і було зазначено розмір пенсії, яку отримувала його мати (20 руб.). Але при цьому було зазначено, що на її опіці перебували молодші брат і сестра, «котрі навчаються у місцевій гімназії»<sup>14</sup>. Також цього разу Є. Осипов зазначив, що «в теперішній час, не дивлячись на всі зусилля, знайти собі урок або підходящу роботу, ніяк не можу»<sup>15</sup>.

На початку листопада 1912 р. прохання про звільнення від плати за навчання Є. Осиповим було повторено з поясненням про відсутність сторонніх джерел допомоги та неможливості знайти підробітки: «Знайти у Києві уроки, які б забезпечили мене, я не мав можливості, за відсутності знайомств та сильної конкуренції»<sup>16</sup>. Вихід із цієї ситуації він спробував знайти у здійсненні репетиторства у рідному місті, однак «мої часті поїздки на урок сильно позначились на заняттях ... Ось головна причина, що стала перепорою для завершення мною Інституту за 4 роки»<sup>17</sup>.

Проте лише часткове задоволення прохання про звільнення від плати за навчання змушувало Є. Осипова шукати нові підробітки. Тож уже 5 грудня 1912 р. він подав прохання до Гомельської повітової земської управи про тимчасове зарахування у штат «для обстеження міських нерухомих маєтностей»<sup>18</sup>. При цьому це своє прохання Є. Осипов мотивував тим, що «брав участь щорічно у практичних заняттях зі статистики під наглядом відомого статистика і нашого викладача О.О. Русова»<sup>19</sup>. Це засвідчує як добру славу та інформацію про останнього у тогочасному суспільстві, навіть і за межами України, так і можливо якусь солідарність із земляком, адже ж О.О. Русов був тісно пов'язаний із Чернігівщиною, де тривалий період жив і працював<sup>20</sup>. До цього свого прохання Є. Осипов отримав рекомендаційні листи від О.О. Русова та директора Київського комерційного інституту М.В. Довнар-Запольського, котрий, між іншим, походив з Гомельщини, тобто з регіону, де хотів працювати Є. Осипов.

Чи було задоволено це прохання Є. Осипова – невідомо, але вже наступного місяця він прохав правління Київського комерційного інституту про відстрочення внесення плати за навчання<sup>21</sup>, а отже, можна припускати, що необхідного підробітку він не знайшов. У вересні 1913 р. прохання про звільнення від плати за навчання Є. Осиповим було повторено і при цьому було зазначено, що саме «вкрай катастрофічне матеріальне становище» було причиною затримки завершення навчання ним в інституті<sup>22</sup>.

Навесні 1914 р. Є. Осипов вибув з інституту, отримавши тимчасове свідоцтво (більшість оцінок за предмети – «3» та «4»), тобто мав ще скласти випускні іспити,

10 Там само. Арк. 27 – 30.

11 Державний архів м. Києва. Ф. 153. Оп. 9. Ч. II. Спр. 66. Арк. 20.

12 Державний архів м. Києва. Ф. 153. Оп. 2. Спр. 165. Арк. 37.

13 Там само. Арк. 34.

14 Там само. Арк. 38 – 39.

15 Там само. Арк. 38 зв.

16 Там само. Арк. 40.

17 Там само.

18 Там само. Арк. 43.

19 Там само.

20 Державний архів м. Києва. Ф. 153. Оп. 1. Спр. 118.

21 Державний архів м. Києва. Ф. 153. Оп. 2. Спр. 165. Арк. 44.

22 Там само. Арк. 48.

аби отримати повноцінний диплом. Свою курсову роботу він виконав на тему, присвячену рідній Чернігівщині – «Розподіл писемності по станам та віковим групам населення Чернігівської губ. за переписом 1897 р.»<sup>23</sup>.

Наступний, йдучи у хронології вступу до Київського комерційного інституту, виявлений виходець із Чернігівщини – **Іван Васильович Якубович**. Він народився 13 листопада 1882 р. у м. Стародуб Чернігівської губернії «в сім'ї дворянина канцелярського чиновника»<sup>24</sup>.

Як зазначав І. Якубович у curriculum vitae, коли йому було сім років, «батьки віддали мене навчатися до одного з приватних пансіонів м. Стародуба, де я пробув коло двох років»<sup>25</sup>. Проте невдовзі помер батько, і «турботи по моєму вихованню та освіті взяв мій дядько, брат матері. За його порадою я поступив до Новозибківського реального училища (1893 р.), але незабаром захворів гнійним плевритом, внаслідок чого був вимушений залишити навчання в училищі до 1895 р.»<sup>26</sup>. Як видно з атестата цього училища, І. Якубович навчався у ньому з 1894 по 1902 р. і закінчив «при відмінній поведінці» з оцінками «3» та «4»<sup>27</sup>.

2 вересня 1908 р. І. Якубович подав заяву з проханням про зарахування на економічне відділення Київського комерційного інституту<sup>28</sup>. У цьому документі він наголосив, що одразу ж по закінченні Новозибківського реального училища «Мав сильне бажання продовжити навчання, але внаслідок обставин, що склались не на мою користь – вступ на військову службу (до Київського військового училища), а також відсутність грошових ресурсів, я був вимушений залишити надію на вступ»<sup>29</sup>. При цьому, закінчуючи навчання в інституті, І. Якубович у curriculum vitae уточнював, що після училища хотів одразу ж поступити до сільськогосподарського інституту чи на юридичний факультет Київського університету, але був вимушений піти до військового училища «за наполяганням дядька. Закінчивши училище в 1904 р., я пробув офіцером в полку коло півроку, а по тому, попри протести дядька, вийшов у відставку. З цього часу дядько припинив підтримувати матеріально нашу родину (матір, мене і мою сестру), і тому ми опинились у крайній матеріальній скруті»<sup>30</sup>. Матеріальна скрута, як зазначав далі у своїй заяві про вступ до інституту Якубович, була посилена одруженням і змусила його спочатку займатися репетиторством («уроками»<sup>31</sup>), а в лютому 1908 р. влаштуватися на службу до Чернігівської міської управи, хоча платня там і була мізерною – 25 руб. на місяць. Як підсумок, він зазначав, що не бачив виходу зі скрутної ситуації, окрім як здобувати вищу освіту («обравши для вступу Київський комерційний інститут, який якнайкраще підходив до моїх духовних запитів»)<sup>32</sup>. А отже, маємо пряме свідчення того, що саме зі здобуттям вищої економічної освіти принаймні частина тогочасної молоді пов'язувала свої надії на покращення матеріального становища, що в принципі відповідає тенденціям в Україні і на сучасному етапі.

Більший, порівняно з іншими студентами вік (вступив до інституту в 28 років), а отже, і більший життєвий досвід та вочевидь й інші якості обумовили те, що у 1910 р. І. Якубович став одним із засновників та першим головою Новозибківського земляцтва<sup>33</sup>, будучи обраним на цю посаду також і в грудні 1911 р.<sup>34</sup>

Матеріальне становище І. Якубовича впродовж усього навчання в інституті залишалося вкрай складним, що змушувало до постійного пошуку підробітків та прохань про пільги у платі за навчання. Так, 17 травня 1911 р. він звернувся до Учбового комітету інституту з проханням надати йому рекомендаційний лист на предмет вступу під час

23 Там само. Арк. 59.

24 Державний архів м. Києва. Ф. 153. Оп. 7. Спр. 2336. Арк. 5.

25 Там само. Арк. 31.

26 Там само.

27 Там само. Арк. 2, 3.

28 Там само. Арк. 1.

29 Там само.

30 Там само. Арк. 31.

31 Там само.

32 Там само. Арк. 1.

33 Державний архів м. Києва. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 140. Арк. 2, 4, 5.

34 Там само. Арк. 11.

літніх канікул на роботу до статистичного бюро Київського губернського земства<sup>35</sup>, яке було задоволено.

Проте вже у вересні 1911 р. І. Якубович клопотався про звільнення від плати за навчання у поточному семестрі, оскільки «не маю рішуче ніякої можливості заплатити», що було задоволено керівництвом вишу у розмірі 50 % вартості навчання за семестр<sup>36</sup>. У грудні 1911 р. він прохав про відстрочення решти плати за поточний семестр, що також було задоволено<sup>37</sup>.

У березні 1912 р. І. Якубович знову подав прохання про надання рекомендаційного листа до Самарського губернського земства щодо підшукування підробітку на час літніх канікул, яке також було задоволено<sup>38</sup>. Однак у жовтні цього ж року він повторно клопотався про відстрочення внесення плати за навчання<sup>39</sup>, що, вочевидь, можна пояснити невдачею у пошуку роботи.

У березні 1914 р. І. Якубович отримав тимчасове свідоцтво про закінчення повного курсу навчання в інституті<sup>40</sup> і одразу ж подав прохання про прийом на роботу інспектором дрібного кредиту у Київській конторі Державного банку<sup>41</sup>. Курсова робота була написана ним на тему «Статистичне обстеження тваринництва Київською земською управою у 1912 р.» під керівництвом О.О. Русова<sup>42</sup>.

Зазначу, що таке тривале перебування в інституті, де курс навчання становив 4 роки, сам І. Якубович пояснював тим, що «був вимушений багато уваги приділяти питанню пошуку засобів для існування, не лише свого, але й своєї родини (матері, дружини та двох дітей)»<sup>43</sup>. У 1915 р. він звернувся з проханням про допуск до випускних іспитів, але зміг скласти їх лише у квітні – травні 1916 р. і на початку 1917 р. отримав диплом про закінчення інституту<sup>44</sup>. На цей час він уже працював учителем у комерційному училищі м. Звенигородка Київської губернії.

Наступним вихідцем з Чернігівщини, чию особову справу також вдалося розшукати в архіві комерційного інституту, йде **Сава Володимирович Баранець**. Він народився 24 квітня 1885 у м. Борзна в родині «купецького сина» православного віросповідання<sup>45</sup>. З копії приписного свідоцтва довідуємося, що він мав «зріст вищий за середній, темно-русяве волосся, очі сірі»<sup>46</sup>.

Середню освіту С. Баранець здобув у 1898 – 1908 рр. так само у Новозибківському реальному училищі, яке закінчив «з відмінною поведінкою» (стандартна формула, що писалась абсолютно всім аж до жовтневого перевороту 1917 р., що доводить її формалізм) та оцінками по предметах навчання «3» і «4»<sup>47</sup>. У Київському комерційному інституті він, як і вище згаданий І. Якубович, входив до складу Новозибківського земляцтва, будучи серед ініціативної групи із його заснування<sup>48</sup>.

У серпні 1909 р. С. Баранець подав заяву з проханням про вступ на комерційне відділення Київського комерційного інституту<sup>49</sup>. Проте вже у вересні 1910 р. він повідомив директора інституту, що у 1909 – 1910 навчальному році не міг відвідувати заняття, оскільки був важко хворим його батько, і він «не міг відлучитися від нього»<sup>50</sup>. При цьому С. Баранець збирався залишити інститут, аби бути постійно з батьком, зо-

35 Державний архів м. Києва. Ф. 153. Оп. 7. Спр. 2336. Арк. 9.

36 Там само. Арк. 10.

37 Там само. Арк. 12.

38 Там само. Арк. 14.

39 Там само. Арк. 15.

40 Там само. Арк. 24.

41 Там само. Арк. 20.

42 Там само. Арк. 97.

43 Там само. Арк. 31 зв.

44 Там само. Арк. 29, 42.

45 Державний архів м. Києва. Ф. 153. Оп. 5. Спр. 368. Арк. 9.

46 Там само. Арк. 11.

47 Там само. Арк. 6, 7.

48 Державний архів м. Києва. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 140. Арк. 2, 4, 14.

49 Державний архів м. Києва. Ф. 153. Оп. 5. Спр. 368. Арк. 54.

50 Там само. Арк. 27.

крема поїхав з ним до Криму, «але тут він помер і тоді знов я вирішив продовжувати свою освіту» і тому прохав відновитись у складі студентів, що й було задоволено – його зарахували знов на 1 курс, але тепер економічного відділення<sup>51</sup>.

У жовтні 1911 р. С. Баранець прохав про звільнення від плати за навчання внаслідок матеріальної скрути, але отримав лише її зменшення на 15 руб.<sup>52</sup>

1912 р. С. Баранець відбув військову повинність (у 132-му піхотному Бендерському полку) і був звільнений у запас<sup>53</sup>. Але відновившись восени 1912 р. у числі студентів<sup>54</sup>, він знов прохав про надання позики для сплати за навчання<sup>55</sup>. При цьому у супровідному бланку С. Баранець повідомив про себе наступну інформацію: 1) винаймав у Києві кімнату за 6 руб. на місяць (в принципі мінімальний рівень), 2) харчувався у студентській їдальні за 4 руб. на місяць (що так само належало до нижнього для київського студентства того часу мінімуму), 3) свої загальні витрати оцінив у 20 руб. на місяць, а джерелами надходжень назвав 16 руб. «від дружини» та 5 руб. від брата<sup>56</sup>.

Наступний (у хронологічній послідовності) документ з особової справи С. Баранця – це його прохання на ім'я директора інституту від 18 квітня 1918 р., адресоване з м. Борзна, в якому він інформував, що «17 липня 1914 р. був призваний на військову службу по мобілізації», але тепер демобілізований і просить про відновлення у 8 семестрі. А також, «у зв'язку із критичним матеріальним становищем», прохав про звільнення від плати за навчання у поточному семестрі, що було задоволено<sup>57</sup>. А вже 28 квітня 1919 р. С. Баранець прохав про чергове звільнення від плати за навчання «у зв'язку із мобілізацією мене радянською владою»<sup>58</sup>, що засвідчувалось і відповідним посвідченням Борзнянського комісаріату з військових справ<sup>59</sup>. На цьому його особова справа уривається, а отже, навчання в інституті він так і не закінчив.

Наступний у переліку виявлених вихідців з Чернігівщини, котрі навчалися у Київському комерційному інституті, **Олексій Михайлович Самойлович**. Він не лише походив з Чернігівщини (народився 11 лютого 1889 р. у сім'ї псаломщика с. Високе Борзнянського повіту<sup>60</sup>), але й був активним членом Чернігівського земляцтва – з кінця 1912 р. і щонайменше до лютого 1914 р. був товаришем голови цієї студентської організації<sup>61</sup>, а також належав і до складу Української студентської громади Київського комерційного інституту<sup>62</sup>.

Середню освіту О. Самойлович здобув у Чернігівській духовній семінарії, яку закінчив у червні 1909 р.<sup>63</sup> А 10 серпня 1909 р. він подав заяву з проханням про вступ на навчання до Київського комерційного інституту<sup>64</sup>. Невдовзі після цього (на початку 1910 р.) О. Самойлович прохав директора інституту про виклопотання йому відстрочки від призову, якому він підлягав у тому році<sup>65</sup>.

У Київському комерційному інституті О. Самойлович належав до розряду матеріально незабезпечених студентів. Так, у вересні 1911 р. він прохав про звільнення від плати за навчання у поточному семестрі, пояснюючи це наступним чином: «Я не від кого не отримую жодної матеріальної допомоги і змушений себе та дружину свою, слухачку Вищих Жіночих Курсів, навчати та утримувати на засоби, які здобуваються

51 Там само. Арк. 27 зв. – 28, 61.

52 Там само. Арк. 74.

53 Там само. Арк. 44.

54 Там само. Арк. 66.

55 Там само. Арк. 56.

56 Там само. Арк. 56 зв.

57 Там само. Арк. 1.

58 Там само. Арк. 3.

59 Там само. Арк. 4.

60 Державний архів м. Києва. Ф. 153. Оп. 6. Спр. 1161. Арк. 6, 34.

61 Державний архів м. Києва. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 55. Арк. 8.

62 Державний архів м. Києва. Ф. 153. Оп. 6. Спр. 1161. Арк. 21 зв.

63 Там само. Арк. 3.

64 Там само. Арк. 33.

65 Там само. Арк. 31.

власною працею»<sup>66</sup>. У січні, а потому в жовтні 1912 р. він подавав прохання (цього разу про надання позики для сплати за навчання), які були частково задоволені – на 30 і на 20 руб. У них О. Самойлович повідомив про себе наступні дані: 1) вдвох із дружиною платив за квартиру (по вул. Фундуклеївській, 55) 12 (16) руб.; 2) на харчування спочатку у квартирної хазяйки» витрачав 10 руб., а потому у студентській їдальні «коло 6 руб.»; 3) загальні місячні витрати «разом із дружиною» становили 30 руб. (що доволі скромно, враховуючи дані вище згаданого анкетування київських студентів у 1913 р.); 4) щодо джерел надходження коштів – ні від кого ніякої допомоги не отримував і «на даний час заробітку не мав. Влітку маю заробіток на службі у земстві. Від цього заробітку тепер вже нічого не лишилося»; 5) батьки живі і батько отримує «пенсії 100 руб. на рік»<sup>67</sup>.

Окрім цього, 6 квітня 1912 р. О. Самойлович прохав про надання відстрочки у сплаті за навчання до 1 вересня, на що отримав згоду на її відстрочення, але до 10 травня<sup>68</sup>.

Попри матеріальну скруту, як видно із документів особової справи О. Самойловича, він 1 червня 1911 р. «вступив у перший законний шлюб із донькою вчителя міського училища ... дівчиною Ніною Микитиною Іванченко, 17 років від роду», і церемонія вінчання відбулась у церкві с. Спичинець Сквирського повіту Київської губернії<sup>69</sup>.

Безперечно, що матеріальна скрута, доповнена потребою дбати про щойно створену сім'ю, негативно позначились на можливостях навчатись. Тож десь у першій половині 1913 р. О. Самойлович припинив навчання внаслідок неможливості сплачувати за нього. У липні 1913 р. він прохав про поновлення у числі студентів Київського комерційного інституту, що було задоволено<sup>70</sup>, вочевидь також і внаслідок того, що військовим присутством за місцем приписки О. Самойловича йому була надана відстрочка від призову лише до моменту вибуття з інституту<sup>71</sup>. Це тим більш вірогідно, оскільки одразу ж із клопотанням про поновлення у складі студентів О. Самойлович прохав керівництво інституту надати підтвердження про його навчання до військового присутствія<sup>72</sup>. Проте до навчання він не приступив.

8 серпня 1914 р. О. Самойлович знову звернувся до директора інституту з проханням про поновлення у складі студентів. При цьому він пояснював, що не відвідував заняття впродовж останнього року «внаслідок матеріальних умов, що склались», але тепер він заявляв, що «має надію закінчити курс» і прохав про дозвіл внести плату за навчання<sup>73</sup>. Враховуючи те, що це прохання було написано за тиждень після вступу Російської імперії у війну, що означало його негайну мобілізацію внаслідок відсутності підстав для звільнення і належністю до першого розряду призовників, а також і те, що з початком війни економічна ситуація одразу ж погіршилась<sup>74</sup>, то така метаморфоза (раптове знайдення необхідних для оплати навчання коштів за умов загального погіршення ситуації у суспільстві) може пояснюватись лише прагненням внаслідок поновлення на навчання уникнути призову до діючої армії. Зазначу, що таке явище на загал було типовим для більшості представників молоді з України, котрі мали неросійську національність (українці, євреї, поляки тощо)<sup>75</sup>. Тож маємо ще один доказ небажання представників пригноблених народів гинути за інтереси чужої для них імперії, а отже, і її підсвідомого сприйняття українським загалом (адже ж зрозуміло, що православний О. Самойлович був не євреєм і не поляком, й до того ж він належав до Української студентської громади) як країни, яка загарбала їх Батьківщину. Але,

66 Там само. Арк. 24.

67 Там само. Арк. 20 – 23.

68 Там само. Арк. 18.

69 Там само. Арк. 38.

70 Там само. Арк. 15.

71 Там само. Арк. 13.

72 Там само. Арк. 17.

73 Там само. Арк. 1.

74 Економічна історія України: іст.-екон. дослідж.: в 2 т. / [ред. рада: В. М. Литвин (голова), Г. В. Боряк, В. М. Геєць та ін.; відп. ред. В. А. Смолій)]. Т. 2. Київ: Ніка-Центр, 2011. с. 65 – 91.

75 Чуткий А. І. Вища школа Києва в умовах Першої світової війни: ставлення студентів до мобілізації як індикатор лояльності до імперії // Гілея. 2018. Вип. 136 (№ 9). С. 120 – 126.

оскільки на цьому його особова справа в архіві Київського комерційного інституту припиняється і знаходиться в описі справ студентів, що не закінчили навчання, то висновок цілком закономірний.

Наступним (за хронологією вступу до комерційного інституту) у списку виявлених вихідців з Чернігівщини є **Йосиф Степанович Люткевич**. Він народився 8 вересня 1890 р. в родині псаломщика з с. Максимівки Борзнянського повіту Чернігівської губернії<sup>76</sup>. Середню освіту, як виходець з духовенства, Й. Люткевич здобув у Чернігівській духовній семінарії, яку закінчив у 1909 р.<sup>77</sup>

29 грудня 1909 р. він подав заяву про вступ на економічне відділення Київського комерційного інституту з весни 1910 р., що було задоволено<sup>78</sup>.

Уже восени 1911 р. Й. Люткевич подав прохання про звільнення від плати за навчання у поточному семестрі, яке було задоволено у розмірі 15 руб. (з 50 руб. семестрового внеску)<sup>79</sup>. У лютому 1912 р. прохання про звільнення від плати за навчання було повторено, але цього разу його звільнили лише на 10 руб.

А у вересні 1912 р. він прохав про позику на сплату за навчання. У супровідній анкеті повідомив про себе наступне: загальні місячні витрати становили 20 руб., з яких за кімнату сплачував 8 руб. на місяць і ще 7 руб. витрачав на харчування у студентській їдальні, при цьому його батько помер, і ще один брат також навчався у комерційному інституті<sup>80</sup>. З-поміж джерел власного підробітку назвав працю влітку у земстві з оцінки земельних угідь та «у Києві іноді займаюсь уроками»<sup>81</sup>. Отримавши позику лише у розмірі 20 руб. з 50 руб., Й. Люткевич прохав про відстрочку у сплаті решти цієї суми, що було задоволено<sup>82</sup>. В червні 1913 р. прохання про відстрочку було повторено<sup>83</sup>, а у вересні 1913 р. він знову прохав про надання позики для сплати за навчання<sup>84</sup>. Одночасно Й. Люткевич прохав про додаткову відстрочку від призову, аби закінчити повний курс навчання в інституті та скласти випускні іспити<sup>85</sup>.

27 жовтня 1916 р. датоване прохання Й. Люткевича про надання академічної відпустки «до кінця академічного року або хоча б до весняного семестру», оскільки він працював «на заготівлі хліба для армії» при міністерстві землеробства<sup>86</sup>.

Зрештою у січні 1919 р. Й. Люткевич закінчив повний курс навчання в інституті. При цьому курсову роботу він виконав на тему «Цукрово-бурякова промисловість України»<sup>87</sup>.

Наступний виходець з Чернігівщини, котрий був касиром Чернігівського земляцтва<sup>88</sup> і водночас фактично виконував обов'язки голови цієї організації<sup>89</sup> – **Адріан Адріанович Гаценко** – особа доволі колоритна, оскільки з нею було пов'язано ряд подій.

Як випливає з матеріалів особової справи А.Гаценка з архіву інституту, він народився 29 січня 1887 р. у с. Плиски Борзнянського повіту Чернігівської губернії в родині козака, котрий помер у 1903 р.<sup>90</sup>. Середню освіту А. Гаценко здобував з 1899 р. у Новгород-Сіверському духовному училищі<sup>91</sup>, а в 1905 – 1909 рр. у Чернігівській духовній семінарії<sup>92</sup>.

76 Державний архів м. Києва. Ф. 153. Оп. 2. Спр. 137. Арк. 5.

77 Там само. Арк. 2.

78 Там само. Арк. 1.

79 Там само. Арк. 14.

80 Там само. Арк. 95 – 95 зв.

81 Там само. Арк. 96.

82 Там само. Арк. 21, 23.

83 Там само. Арк. 25.

84 Там само. Арк. 27.

85 Там само. Арк. 19.

86 Там само. Арк. 30.

87 Там само. Арк. 58.

88 Державний архів м. Києва. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 55. Арк. 8.

89 Там само. Арк. 5, 7, 9.

90 Державний архів м. Києва. Ф. 153. Оп. 2. Спр. 45. Арк. 4, 6.

91 Там само. Арк. 45.

92 Там само. Арк. 2.



У січні 1910 р. А. Гаценко подав заяву про вступ до Київського комерційного інституту і був зарахований<sup>93</sup>. Одразу ж після вступу він прохав про надання документів на предмет отримання відстрочки від призову, що було задоволено<sup>94</sup>.

У січні 1911 р. А. Гаценко звертався до директора інституту з проханням про надання відпустки та пільгового проїзду додому<sup>95</sup>. А в листопаді 1911 р., у зв'язку із витратою відкладених на оплату навчання грошей на придбання пальга замість викраденого у нього з квартири, прохав про відстрочення внесення плати за навчання: спочатку до 15 грудня 1911 р., а по тому до 15 січня 1912 р., що було задоволено<sup>96</sup>.

У січні 1912 р. А. Гаценко знову просив про дозвіл на поїздку додому (раніше за початок канікул) та надання пільгового проїзду, що знову було задоволено<sup>97</sup>. А в лютому 1912 р. він клопотався про звільнення від плати за навчання у поточному семестрі і при цьому зазначив у супровідному бланку, що його місячні витрати становили 19 – 22 руб., з яких 10 руб. ішло на оплату квартири і 5 – 7 руб. на харчування у студентській їдальні, а джерелом доходу було отримання 250 руб. на рік «від рідних» (швидше за все – від матері, оскільки зазначив, що остання отримувала 350 – 400 руб. на рік від земельного наділу)<sup>98</sup>.

24 квітня 1912 р. до Київського комерційного інституту надійшло подання від пристава Борзнянського повіту, в якому зазначалося, що «Прибулий з Інституту до рідних у село Плиски студент Адріан Адріанович Гаценко, 23 цього квітня дозволив собі у півній лавці пиячити та порушувати громадську тишу, при цьому на пропозицію поліцейного урядника припинити шум, зазначений Гаценко дозволив ослуhatись і там само у півній лавці вчинив агітацію серед учасників пиятики і по від'їзді урядника від півної лавки Гаценко знову запропонував своїй компанії заспівати пісню, внаслідок чого Гаценко притягується мною до відповідальності за порушення тиші та громадського спокою у публічному місці»<sup>99</sup>. Та попри це, вже у середині жовтня 1912 р. Гаценко знов звертався до директора інституту з проханням про дозвіл поїхати додому «на п'ять – сім днів», що було задоволено<sup>100</sup>. Отже, його не було відраховано.

У березні 1913 А. Гаценко знову прохав про відстрочку у внесенні плати за навчання<sup>101</sup>; а у вересні 1913 р. – про надання позики для сплати за навчання, що було задоволено у половинному розмірі<sup>102</sup>. При цьому його витрати знизились, порівняно із минулим роком, з 10 до 6 руб. за наймання житла і з 5 – 7 до 5 – 6 руб. за харчування, так само як і загальні – з 19 – 22 до 15 – 20 руб. на місяць<sup>103</sup>.

У жовтні 1914 р. А. Гаценко завершив повний курс навчання в інституті (більшість предметів були складені на «4» і «5») та отримав тимчасове посвідчення<sup>104</sup>. Курсову роботу він виконав на тему «Значення кооперації у сільському господарстві»<sup>105</sup>. У травні 1915 р. А. Гаценко планував складати випускні іспити. Однак затримка із наданням свідоцтва про політичну благонадійність зірвала ці плани<sup>106</sup>.

Наступний виходець з Чернігівщини – **Лейб Давидович Френкін** – був представником місцевої єврейської громади і в інституті належав до Новозибківського земляцтва (обирався його скарбником у грудні 1912 р. та жовтні 1913 р.)<sup>107</sup>. Він народився 16 вересня 1888 р. у м. Новозибкові і належав до громади міщан єврейської

93 Там само. Арк. 1.

94 Там само. Арк. 11, 12.

95 Там само. Арк. 18.

96 Там само. Арк. 22, 23.

97 Там само. Арк. 24.

98 Там само. Арк. 25, 95.

99 Там само. Арк. 26 – 26 зв.

100 Там само. Арк. 27.

101 Там само. Арк. 30.

102 Там само. Арк. 32, 94.

103 Там само. Арк. 94.

104 Там само. Арк. 38.

105 Там само. Арк. 50.

106 Там само. Арк. 41, 49.

107 Державний архів м. Києва. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 140. Арк. 17, 18.

національності<sup>108</sup>. У 1908 – 1909 рр. Л. Френкін навчався у приватному реальному училищі Хайніна у Мінську<sup>109</sup>.

У липні 1910 р. Л. Френкін подав прохання про зарахування до Київського комерційного інституту, але йому було відмовлено<sup>110</sup>. Зарахували його лише навесні 1911 р. А вже незабаром він почав звертатися до керівництва інституту з проханнями про відстрочення внесення плати за навчання<sup>111</sup>. Попри це, у січні 1914 р. Л. Френкін прохав про надання дозволу на поїздку за кордон до 1 жовтня 1914 р., що було задоволено<sup>112</sup>. На початок Першої світової війни він продовжував перебувати за кордоном, а тому не міг з'явитися до призовної дільниці. Тож його мати прохала директора інституту повідомити призовний пункт про наявність у нього відстрочки від призову<sup>113</sup>.

Зрештою, в січні 1915 р. Л. Френкін отримав тимчасове свідоцтво про закінчення повного курсу навчання в Київському комерційному інституті<sup>114</sup>. При цьому курсову роботу написав під керівництвом проф. Л.М. Яснопольського на тему «Перевезення цукру-рафінаду у 1903 р.»<sup>115</sup>. Однак невідомо, чи склав він випускні іспити і чи отримав диплом.

У серпні 1910 р. заяву про вступ до Київського комерційного інституту подав остерський міщанин **Іцхок Копелевич Палей**, котрий народився 8 лютого 1884 р. у Курську, де й мешкав<sup>116</sup>. Тобто він був лише умовно пов'язаний із Чернігівщиною.

Зазначу, що спочатку йому було відмовлено у вступі<sup>117</sup>, оскільки інститут отримав негативний відгук курського губернатора про його політичну благонадійність. Та, як виявилось, це були дані не про нього, а «якоїсь особи, котрій помилково були приписані мої ім'я, прізвище та по-батькові»<sup>118</sup>. Після з'ясування помилки його таки зарахували на економічне відділення. Однак на цьому його особова справа в архіві інституту припиняється.

Ще один виявлений виходець з Чернігівщини – **Давид Ізраїлович Белоусов** – також належав до місцевої єврейської громади, а в інституті так само був членом Новозибківського земляцтва. Він народився 25 серпня 1890 р. у м. Старотолочині Оршанського повіту Могилівської губернії<sup>119</sup>. Проте в подальшому його родина переїхала до Новозибкова<sup>120</sup>.

Початкову освіту Д. Білоусов почав здобувати у Новозибківському міському училищі, а «потім екстерном при Новозибківському реальному училищі»<sup>121</sup>. У 1908 – 1910 рр. він завершив здобуття середньої світи в Арзамаському реальному училищі<sup>122</sup>.

У червні 1911 р. Д. Білоусов подав заяву про зарахування на комерційне відділення інституту, яке було задоволено<sup>123</sup>. Одразу ж після вступу на навчання він порушив клопотання про надання йому відстрочки від призову до закінчення навчання, але, внаслідок бюрократичної тяганини, Новозибківське військове присутствіє наклало штраф у розмірі 300 руб. на майно його батька за неявку до призову. Тож директору інституту довелося вести з цією установою листування з приводу відміни цього рішення<sup>124</sup>.

108 Державний архів м. Києва. Ф. 153. Оп. 2. Спр. 216. Арк. 9.

109 Там само. Арк. 2, 3.

110 Там само. Арк. 1.

111 Там само. Арк. 2.

112 Там само. Арк. 25.

113 Там само. Арк. 32.

114 Там само. Арк. 39.

115 Там само. Арк. 45.

116 Державний архів м. Києва. Ф. 153. Оп. 3. Спр. 2635. Арк. 40.

117 Там само. Арк. 33, 36.

118 Там само. Арк. 31.

119 Державний архів м. Києва. Ф. 153. Оп. 12. Спр. 8. Арк. 9.

120 Там само. Арк. 10.

121 Там само. Арк. 40.

122 Там само. Арк. 2, 3.

123 Там само. Арк. 1, 16.

124 Там само. Арк. 20 – 22 зв.

У січні 1912 р. Д. Білоусов прохав про відстрочку у внесенні плати за навчання, що було задоволено<sup>125</sup>. Аналогічне прохання було повторено у вересні 1912 р.<sup>126</sup> А вже за кілька тижнів він порушив клопотання про направлення своїх документів з канцелярії інституту до зуболікарської школи Бланка<sup>127</sup>. Проте Д. Білоусов продовжив навчання у комерційному інституті, а, оскільки його матеріальне становище не покращилось, то у вересні 1913 р. прохав про позику для сплати за навчання. При цьому у супровідній анкеті він повідомив про себе дані, що засвідчували його приналежність до найбіднішої частини студентства: платив за кімнату 5 руб., харчувався за 4,5 руб. на місяць при загальних місячних витратах у 15 руб.<sup>128</sup>, що в принципі відповідало мінімальному розміру бюджету київських студентів відповідно до вище згадуваної студентської анкети 1913 р.<sup>129</sup>. В якості підробітку Д. Білоусов назвав «2 уроки: один у 7 р., а другий – у 8 р. на місяць»<sup>130</sup>. Також він зазначив, що його батько працював булочником і отримував жалування 35 руб. на місяць, але при цьому утримував ще свою доньку, котра навчалась у Московському медичному інституті<sup>131</sup>. Новозибківське земляцтво також називало його серед своїх членів, котрі є «особливо нужденними»<sup>132</sup>.

До початку 1916 р. Д. Білоусов закінчив повний курс навчання в інституті і вже перебував у Баку, а тому прохав, аби всі його документи були видані з інституту його сестрі<sup>133</sup>. Проте випускних іспитів він так і не склав. Тож у липні 1918 р. Д. Білоусов направив з Новозибкова запит в інститут – чи може їх скласти, з поміткою інституту від 6.11.1918 р. «повідомлено»<sup>134</sup>. На цьому його особова справа уривається, а тому подальша його доля невідома. Зазначу, що свою курсову роботу Д. Білоусов пов'язав з Україною: вона була виконана під керівництвом проф. П.Л. Кованько на тему «Холодильна справа та її значення для Південно-Західного краю»<sup>135</sup>.

**Костянтин Адамович Хлебцевич**, котрий у 1912 р. був обраний до складу правління Новозибківського земляцтва студентів Київського комерційного інституту<sup>136</sup> і чию особову справу також вдалося виявити в архіві цього вишу, народився 1890 р. у родині православного священика з Речицького повіту<sup>137</sup>, що розташовувався на північний-захід від Чернігівщини, але історично був пов'язаний із нею.

У січні 1910 р. К. Хлебцевич вступив на навчання до Київського художнього училища, але вже у червні 1912 р. планував перейти до Київського політехнічного інституту<sup>138</sup>. Однак натомість він вступив до Київського комерційного інституту. При цьому в проханні про вступ К. Хлебцевич зазначив своєю адресою м. Новозибків<sup>139</sup>. Його зв'язок із цією новою малою батьківщиною виявився у тому, що в інституті він одразу ж вступив до Новозибківського земляцтва і навіть був обраний до складу його правління<sup>140</sup>.

К. Хлебцевич також належав до матеріально незабезпечених студентів. Так, уже за півроку після початку навчання він мусив прохати директора інституту про відстрочку у внесенні плати за навчання<sup>141</sup>. У вересні 1913 р. К. Хлебцевич подав прохання про звільнення від плати за навчання «внаслідок значних витрат на лікування

125 Там само. Арк. 25.

126 Там само. Арк. 26.

127 Там само. Арк. 27.

128 Там само. Арк. 93.

129 Державний архів м. Києва. Ф. 153. Оп. 9. Ч. II. Спр. 66. Арк. 20.

130 Державний архів м. Києва. Ф. 153. Оп. 12. Спр. 8. Арк. 93.

131 Там само. Арк. 93 зв.

132 Державний архів м. Києва. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 140. Арк. 19.

133 Державний архів м. Києва. Ф. 153. Оп. 12. Спр. 8. Арк. 33.

134 Там само. Арк. 43.

135 Там само. Арк. 62.

136 Державний архів м. Києва. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 140. Арк. 17, 18.

137 Державний архів м. Києва. Ф. 153. Оп. 5. Спр. 8466. Арк. 18, 31.

138 Там само. Арк. 32.

139 Там само. Арк. 13.

140 Державний архів м. Києва. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 140. Арк. 18.

141 Державний архів м. Києва. Ф. 153. Оп. 5. Спр. 8466. Арк. 12.

мого батька»<sup>142</sup>. У супровідному бланку він зазначив про себе наступну інформацію: місячні витрати становили 20 руб. (з них 8,5 руб. йшли на оплату квартири і 5,5 руб. на харчування), при тому, що від батька він отримував лише 10 руб. і ще стільки ж заробляв уроками, і що батьки живуть у Владивостоці, де батько є священником у цивільній в'язниці та «розмір жалування його мені невідомий»<sup>143</sup>. Зазначу, що Новозибківське земляцтво також віднесло К. Хлебцевича до розряду потребуючих матеріальної допомоги, зазначивши, що він «отримує з дому 10 руб., дещо, дуже мало, заробляє уроками», але при цьому «за кімнату сплачує 8 р. 50 коп., обід 5 р. 50 коп.»<sup>144</sup>. Тобто дані про його витрати, відомі у земляцтві, збігались із заявленими ним правлінню інституту.

10 вересня 1916 р. К. Хлебцевич подав директору Київського комерційного інституту прохання про надання «дозволу на вступ у законний шлюб», яке прохав переадресувати причту Благовіщенської церкви у Києві, що й було виконано<sup>145</sup>. Його обраницею стала студентка Київського комерційного інституту Клавдія Мініна. Остання незабаром звернулася до директора інституту із заявою, аби «поміняти у моїх паперах, що зберігаються в інституті ... моє колишнє прізвище на прізвище чоловіка Хлебцевич»<sup>146</sup>.

А вже 16 вересня 1916 р. К. Хлебцевич звернувся до директора Київського комерційного інституту з проханням переслати всі його папери, а також відгук про його моральність до Київського Костянтинівського військового училища<sup>147</sup>, що й було зроблено<sup>148</sup>. Щоправда, перше таке прохання було зроблено ще 23 серпня 1916 р.<sup>149</sup>, а отже, він одружився у процесі переведення до цього навчального закладу.

На цьому особова справа К. Хлебцевича в архіві Київського комерційного інституту припиняється, а отже, здобуття вищої освіти у ньому він так і не завершив.

Наступний виявлений виходець з Чернігівщини – **Микола Павлович Жадько** – особа більш колоритна. Він народився 26 липня 1889 р. у Новозибкові в родині «козака міста Суража»<sup>150</sup>.

У вересні 1909 р. М. Жадько, тобто дещо раніше за вищезгаданого К.Хлебцевича, вступив до Київського художнього училища. І так само, як і К. Хлебцевич (що дозволяє припускати узгодженість їхніх дій), у червні 1912 р. він отримав від художнього училища посвідчення для складання вступних іспитів у Київському політехнічному інституті<sup>151</sup>. Але наомість у червні 1912 р. М. Жадько подав заяву про вступ до Київського комерційного інституту і був прийнятий<sup>152</sup>.

На початку навчання М. Жадько увійшов до складу Новозибківського земляцтва, а останнє включило його до складу осіб, які потребували матеріальної допомоги<sup>153</sup>. При цьому вже у листопаді 1912 р. він отримав також посвідчення від інституту з приводу отримання матеріальної допомоги у Чернігівській губернській земській управі<sup>154</sup>.

У вересні 1913 р. М. Жадько подав правлінню інституту прохання про надання субсидії у розмірі 25 руб. (тобто 50 % розміру плати за навчання за семестр) і при цьому повідомив про свій матеріальний стан наступне: за квартиру платив 6 руб. на місяць і ще 6,5 руб. – за харчування «при квартирі», а загальні місячні витрати становили 15 – 18 руб. при відсутності підробітків і отриманні від батьків 15 – 18 руб. на місяць. Зауважимо, що його батько працював на сірниковій фабриці (отримуючи 70 руб. на місяць), і в родині навчалися ще брат (у реальному училищі) та три сестри (у жіночій гімназії)<sup>155</sup>.

142 Там само. Арк. 23.

143 Там само. Арк. 24 – 24 зв.

144 Державний архів м. Києва. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 140. Арк. 19.

145 Державний архів м. Києва. Ф. 153. Оп. 5. Спр. 8466. Арк. 7.

146 Там само. Арк. 10.

147 Там само. Арк. 5.

148 Там само. Арк. 2.

149 Там само. Арк. 4.

150 Державний архів м. Києва. Ф. 153. Оп. 5. Спр. 2804. Арк. 23.

151 Там само. Арк. 24.

152 Там само. Арк. 47, 54.

153 Державний архів м. Києва. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 140. Арк. 19.

154 Там само. Арк. 48.

155 Державний архів м. Києва. Ф. 153. Оп. 5. Спр. 2804. Арк. 45 – 46.

Матеріальна скрута часто є стимулом до спрямування на дії опозиційного характеру щодо влади. Не винятком у цьому зв'язку став і Жадько. У травні 1913 р. до директора Київського комерційного інституту надійшло таємне звернення міністра торгівлі та промисловості, якому підпорядковувались всі навчальні заклади економічного профілю, з інформацією, що 20 березня 1913 р. М. Жадько був помічений у політичних заходах антиурядового спрямування: «За повідомленням Міністерства Внутрішніх Справ ... у приміщенні ввіреного Вам інституту слухачі, припинивши заняття, зібрались у коридорі зі співом революційних пісень, при цьому поліцією, що прибула на Ваше прохання, для припинення безладу, були відмічені слухачі інституту Сетрал Арютінов Паронянець та Лаврентій Йосифович Картвелішвілі (останній був активним революціонером і згодом відомим радянським державним діячем<sup>156</sup>. – А. Ч.), котрі співали «марсельезу», та слухач Микола Павлович Жадько, що розкидав листівки»<sup>157</sup>. Цікаво, що міністр торгівлі та промисловості, «котрому доповіли про це», перед вжиттям якихось заходів звертався до директора інституту з проханням повідомити «про успіхи та поведінку зазначених осіб, з Вашим висновком про ступінь вини їх у безпорядках, що відбулись»<sup>158</sup>. І як видно з вище наведених документів, Жадько не був звільнений з інституту та продовжив навчання, навіть і попри початок Першої світової війни.

У 1916 р. М. Жадько подав директору Київського комерційного інституту прохання про направлення всіх своїх документів до Київського Миколаївського піхотного військового училища у зв'язку із бажанням вступу до останнього, що було задоволено<sup>159</sup>. Однак це було не виявом патріотичних почуттів, а способом уникнути потрапляння до діючої армії. Тим більше, що незабаром він уже знайшов інший спосіб уникнути мобілізації. Того ж року М. Жадько звернувся до правління інституту з проханням про звільнення від плати за навчання та надання відпустки у зв'язку із працею у бухгалтерському комітеті Всеросійського земського союзу<sup>160</sup>, що було засвідчено і довідкою з цієї установи із зазначенням, що «він є бажаним співробітником»<sup>161</sup>. 8 лютого 1916 р. М. Жадько отримав з інституту посвідчення про те, що він звільнений у відпустку «на весь час перебування його на службі у Всеросійському Земському Союзі, за умови внесення платні за право навчання у встановлені терміни»<sup>162</sup>.

5 квітня 1917 р. з Самари М. Жадько (зазначивши, що перебуває на військовій службі) написав до Київського комерційного інституту відкритого листа, що починався зі звернення «товариші» і адресувався студентському активу з проханням «справити відповідний тиск», аби максимально швидко отримати посвідчення про те, що він був студентом цього вишу<sup>163</sup> – цікава риторика, що засвідчувала новий формат поведінки студентства і молоді загалом. Уже 7 квітня 1917 р. М. Жадько отримав з Київського комерційного інституту посвідчення про те, що він є студентом цього вишу «на предмет надання цього посвідчення військовій владі»<sup>164</sup>.

Враховуючи риторичу вище згаданого звернення, а також те, що в антиурядових заходах в інституті у 1913 р. він був задіяний разом з Л. Картвелішвілі, то стає цілком зрозумілим, що він належав до ліво-радикального політичного табору. Це засвідчується і наступними його діями. Так, у лютому 1918 р., тобто коли Київ опинився у руках більшовиків, М. Жадько звернувся з проханням про поновлення у складі студентів інституту «у зв'язку зі звільненням мене від військової служби комісією госпіталю на три місяці»<sup>165</sup>. Але оскільки на цьому особова справа Жадька в архіві Київського комерційного інституту припиняється, то навчання у ньому він так і не закінчив.

156 Нагорна Л. А. Лаврентій Йосифович Картвелішвілі. Київ: Політвидав України, 1976. 167 с.

157 Державний архів м. Києва. Ф. 153. Оп. 5. Спр. 2804. Арк. 51.

158 Там само.

159 Там само. Арк. 30, 32.

160 Там само. Арк. 21.

161 Там само. Арк. 22.

162 Там само. Арк. 9.

163 Там само. Арк. 6.

164 Там само. Арк. 3.

165 Там само. Арк. 1.

Наступний виходець з Чернігівщини **Євген Митрофанович Добриловський** теж походив з православного духовенства краю (м. Ічня), закінчив Чернігівську духовну семінарію і вступив на навчання до інституту в 1913 р., але вже 20 березня 1914 р. помер<sup>166</sup>. Однак навіть за такий короткий термін перебування у Київському комерційному інституті він устиг увійти до складу Чернігівського земляцтва його студентів, а його старший брат Микола навіть належав до засновників та правління цього земляцтва<sup>167</sup>. Але оскільки Є. Добриловський уже згадувався, то ми проминаємо його.

Останній (в хронології вступу до Київського комерційного інституту) з вихідців з Чернігівщини, особову справу якого вдалось виявити, – **Шмундль-Берк Залманов Глезін** – народився 31 грудня 1896 р.<sup>168</sup>. У 1907 р. його батькові (купцю другої гільдії) довелося доводити через суд те, що він народився у законному шлюбі у зв'язку із відсутністю відповідних записів та метрики<sup>169</sup>.

У травні 1917 р. Ш. Глезін закінчив Новозибківське реальне училище (в якому навчався з 1909 р.)<sup>170</sup> і негайно подав заяву про вступ до Київського комерційного інституту<sup>171</sup>, оскільки у випадку не зарахування до вишу підлягав призову на військову службу<sup>172</sup>. Але на цьому його особова справа в архіві Київського комерційного інституту також уривається, що означає, що до навчання він не приступив, що було цілком зрозумілим за умов наростання гостроти соціально-економічної та політичної ситуації в країні у другій половині 1917 р.

Отже, підбиваючи загальні підсумки даного дослідження, потрібно у першу чергу наголосити на тому, що абсолютно всі досліджені у ньому вихідці з Чернігівщини, котрі вступали на навчання до Київського комерційного інституту, належали до матеріально незабезпечених осіб. А отже, із здобуттям вищої освіти (економічного профілю) вони пов'язували надії на покращення свого матеріального становища, що свідчить про зростання ваги і значимості економічної сфери в цілому суспільстві. При цьому другий з-поміж них І. Якубович у своєму зверненні до директора інституту прямо пов'язував свої надії на майбутнє із здобуттям вищої освіти. Появу із здобуттям вищої освіти більших можливостей для реалізації у житті, тобто віднесення її до т. зв. «соціальних ліфтів», відзначає і сучасна соціологія<sup>173</sup>.

Саме прагненням здобути вищу освіту як запоруку покращення свого становища, пояснюється і той факт, що більшість із них, будучи вихідцями з родин православного духовенства, поривали (у сфері подальшої кар'єри) із продовженням священницьких династій як таких, що не могли забезпечити їх матеріально. Останнє також засвідчує і кризу релігійності у тогочасному суспільстві (у першу чергу серед молоді), що закономірно стало родючим ґрунтом для найрізноманітніших радикальних теорій і рухів, оскільки саме така спрямованість найбільше відповідала налаштуванню молоді. У «пропозиції» таких програм найбільшу спритність виявили більшовики, які тому і здобули підтримку хай і незначної, але найрадикальніше налаштованої та готової до таких саме дій частини суспільства, що, зрештою, й забезпечило їхню перемогу в боротьбі за владу.

При цьому включення студентства до політичного життя негативно позначалось як на їх успішності та завершенні повного курсу навчання, так і на сфері освіти загалом, що було визнано й сучасниками<sup>174</sup>. І подальшу кризу системи освіти та її маргіналізацію у 1920-х роках слід розглядати як своєрідний розрахунок більшовиків /

166 Державний архів м. Києва. Ф. 153. Оп. 6. Спр. 394. Арк. 16, 4, 8, 1.

167 Державний архів м. Києва. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 55. Арк. 2.

168 Державний архів м. Києва. Ф. 153. Оп. 4. Спр. 1318. Арк. 3.

169 Там само. Арк. 3 – 3 зв.

170 Там само. Арк. 7, 9.

171 Там само. Арк. 19.

172 Там само. Арк. 5.

173 Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество / Пер. с англ. Москва: Политиздат, 1992. 543 с.

174 Спекторский Е. В. Столетие Киевского университета св. Владимира. Белград, 1935. Репринт. вид. Київ: Издательско-полиграфический центр «Киевский университет», 2007. С. 85 – 87.

комуністів із молоддю, котра виступила надійним союзником та одним із реалізаторів ідеї більшовицького перевороту.

Що ж до незначної кількості серед вступників до Київського комерційного інституту вихідців з дворянства (що засвідчується і студентською анкетною 1913 р.<sup>175</sup>), то це, з одного боку, було свідченням їхнього упередженого ставлення до цієї сфери діяльності, а з іншого – розоренням і нездатністю до раціонального спрямування своїх здібностей та енергії, що в принципі засвідчувало наближення до загибелі того ладу, який представляло дворянство. Останнє засвідчується і прикладом єдиного виявленого представника дворянства з Чернігівщини, котрий поступив на навчання до Київського комерційного інституту.

Також маємо визнати на загал доволі активну позицію тих осіб, котрі йшли у вищу школу. Часто ця активність знаходила застосування в деструктивних діях аморального характеру чи участі в опозиційних політичних рухах, що засвідчує особливу активність студентства і його прагнення до радикального зламу існуючого ладу. Друга з цих рис постійно характеризує студентську молодь, оскільки проявилась також і в останніх подіях модерної історії України, коли саме молодь виступала зачинателем радикальних дій, спрямованих на зміну існуючого ладу.

При цьому обидві ці тенденції – бідність і прагнення до радикальних дій варто пов'язувати між собою. Тобто, молодь, що здобуває вищу освіту, має більшу планку запитів та мрій і водночас прагне здобуття всього негайно, а тому так активно і проявляє себе у суспільно-політичному житті, причому не завжди як конструктивна сила. Відповідно, влада має враховувати це шляхом створення різноманітних програм сприяння покращенню соціально-економічного становища молоді, особливо студентства, аби спрямувати його колосальний потенціал у конструктивне русло, що в підсумку принесе значний позитив як самій молоді, так і нашій державі в цілому.

#### References

1. Dergavniy arhiv m. Kyiva. F. 153. Op. 1. Spr. 118. P. 105.
2. Dergavniy arhiv m. Kyiva. F. 153. Op. 2. Spr. 137. P. 98.
3. Dergavniy arhiv m. Kyiva. F. 153. Op. 2. Spr. 165. P. 101.
4. Dergavniy arhiv m. Kyiva. F. 153. Op. 2. Spr. 216. P. 76.
5. Dergavniy arhiv m. Kyiva. F. 153. Op. 3. Spr. 2635. 29 – 4 pp5.
6. Dergavniy arhiv m. Kyiva. F. 153. Op. 4. Spr. 1318. P. 22.
7. Dergavniy arhiv m. Kyiva. F. 153. Op. 5. Spr. 368. P. 77.
8. Dergavniy arhiv m. Kyiva. F. 153. Op. 5. Spr. 2804. P. 54.
9. Dergavniy arhiv m. Kyiva. F. 153. Op. 5. Spr. 8466. P. 35.
10. Dergavniy arhiv m. Kyiva. F. 153. Op. 6. Spr. 394. P. 20.
11. Dergavniy arhiv m. Kyiva. F. 153. Op. 6. Spr. 1161. P. 54.
12. Dergavniy arhiv m. Kyiva. F. 153. Op. 7. Spr. 2336. P. 98.
13. Dergavniy arhiv m. Kyiva. F. 153. Op. 8. Spr. 55. P. 10.
14. Dergavniy arhiv m. Kyiva. F. 153. Op. 8. Spr. 140. P. 20.
15. Dergavniy arhiv m. Kyiva. F. 153. Op. 9. Ch. II. Spr. 66. P. 20.
16. Dergavniy arhiv m. Kyiva. F. 153. Op. 12. Spr. 8. P. 94.
17. *Economischnaja istoriya Ukrainy: ist.-ec. doslidgenya*. (2011). [W. M. Litwin (G.W. Boryak, W. M. Geez ta in.; widp. red. W.a. Smolij)]. (Vol. 2). Kyiv. Ukraine: Nica-Zentr.
18. Nagorna, L. A. (1976). *Lawrentiy Josipovich Kartwelihwili*. Kyiv. Ukraine: Politydaw Ukrainy.
19. Sorokin, P. A. (1992). *Chelowek. Ziwilisaziya. Obchestwo*. Moskva. Russia: Politisdat.
20. Spektorskiy, E. W. (1935, 2007). *Stoletie Kyivskogo universiteta sv. Vladimira*. Belgrad, Reprint. vid, Kyiv. Ukraine. 104 p.
21. Chutkyi, A. I. (2013a). *Kyivskiy komerzijniy institut: witoci ta istorischniy postup (1906 – 1920)*. Nigin. Ukraine. 524 p.

175 Державний архів м. Києва. Ф. 153. Оп. 9. Ч. II. Спр. 66. Арк. 18.

22. Chutkyi, A. I. (2018a). Osobowy sprawi studentow s Chernigivhini w arhiwi Kyivskogo komerzijного institutu. Siweryanskiy litopis. № 5 (143). P. 172 – 182.

23. Chutkyi, A. I. (2018b). Wichya chkola Kyiva w umowach Perchoy switowoy wijni: stavlenya studentiv do mobilisazii yak indikator lojalnosti do imperii. Gileya. Vol. 9 (136). P. 120 – 126.

24. Chutkyi, A. I. (2013b). Studentski semlyatstva chernigiwziw u Kyivskomu komerziynomu institute. Literatura ta kultura Polissya. Vol. 73. P. 191 – 201.

**Андрій Іванович Чуткий** – доктор історичних наук, доцент кафедри давньої та нової історії України, історичний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, вул. Володимирська, 60.

**A. Chutkyi** – Doctor of Historical Sciences, associate Professor, Department of Ancient and Modern History of Ukraine, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

#### **BIOGRAPHIES OF MEMBERS OF THE NOVOZYBKOVSKY AND CHERNIHIV FAMILIES OF STUDENTS OF THE KIEV COMMERCIAL INSTITUTE AS A SOURCE FOR CREATION THE IMAGE OF YOUTH OF CHERNIHIV REGION AT THE BEGINNING OF XX CENTURY.**

*On the basis of archival documents, which were first introduced into scientific circulation, biographies of immigrants from Chernihiv region, who studied at Kyiv Commercial Institute at the beginning of XX century, were reconstructed.*

*As it was the first national higher educational institution of economic profile, it allowed to «show» a tendency to move to the sphere of economic activity immigrants from different population groups of Chernihiv region; as well as the degree of connection of this region of Ukraine with Kyiv at that stage of history. Ethnically, the orientation towards obtaining economic education of immigrants from the Jewish community of the region was indicative, which confirms the special role of Jews in the economic life of Ukraine at the beginning of the XX century. At the same time, the migration of Jews between the neighboring Belarusian lands and Chernihiv region is revealed.*

*In case of Ukrainians who came from Chernihiv region, the entry into this economic university of Orthodox clergy is significant. It testified to both the secularization of worldview and the crisis of religiosity, in particular, among young people, which, by virtue of its mass, testified to the approaching global political turmoil (as a result of the monopoly of Orthodoxy destruction, which was one of the foundations of autocracy, in the worldview system of the then society), which happened soon. This is also indicated by the facts of the particular activity of the student youth in political and anti-social actions. And this, in turn, was evidenced by the fact that the student body was at the forefront of all processes in the then society, especially keenly sensing and responding to the changes that were ripening in it. At the same time speaking for the radical way of their decision. Therefore, it is only natural that the political power that was able to especially drag the largest percentage of this category to its side, was also largely judged by the victory in the struggle for power in the imperial space. And as it known that such a political force was the all-Russian left-wing parties.*

**Keywords:** history of high school, history of Ukraine at the beginning of XX century, history of Chernihiv region, personalities, regional history, student organizations.

**Дата подання:** 2 вересня 2019 р.

DOI: 10.5281/zenodo.3546364